

Régi hazai nyomtatványok kutatása külföldön

BORSA Gedeon

Az utóbbi években jelentős erőfeszítések történtek az 1801 előtt Magyarország területén, továbbá a külföldön magyar nyelven készült nyomtatványok felkutatására és bibliográfiai regisztrálására (vö. Könyvtári Figyelő, 1973, 4. no. 365-372.p.). Ennek során nem csupán a hazai gyűjtemények (könyvtárak, levéltárak és muzeumok) állományának számbavételére kell gondolni, hanem a határainkon túl levőkéire is. Magyarország területének történelmi változásai egész speciális helyzetet teremtettek, amelyek következtében mind mennyiségben, mind minőségben igen jelentős könyvtári dokumentumokat őriznek külföldön, mindenek előtt a szomszédos országokban.

A korabeli magyarországi nyomtatványok általában a helyi szükségletek kielégítésére készültek, így zömük sohasem került az ország akkori határain túl. Ennek következménye az, hogy az említett területeken viszonylag olyan sok, 1801 előtt készült, hazai kiadvány maradt fenn. Ezek példányszáma a mai magyarországi közgyűjteményekben, hozzávetőleges becsléssel, mintegy százezerre tehető. Sajnos még nem állnak rendelkezésre megfelelő próbamérések a szlovákiai és erdélyi könyvtárak ilyen jellegű anyagáról, de egyes részterületen (igly a 16. századi kiadványok) szerzett tapasztalatokból következtetve, ezekben is több tízezer kötetre lehet számítani: ezek száma elérheti akár az ötvenezret is. A fentiekből már csak az arányok, ill. a nagy számok miatt is nyilvánvaló, hogy milyen fontos és mennyire jelentős feladat a külföldi gyűjteményekben levő régi magyarországi nyomtatványok felkutatása.

Ez a munka azonban általában nem problémamentes feladat. Eltekintve attól, hogy a levéltárak és muzeumok rendezési és feltárási szempontjai erősen eltérnek a nyomtatott dokumentumokhoz igazodó módszerektől, magukban a könyvtárakban sem történik a feltárási - igazán nagyon kevés kivételtől eltekintve - a megjelenés helye, ill. a kiadvány nyelve szerint. Az olvasók zöme szerző és cím, ill. tartalom alapján keresi a könyveket. A könyvtárak ennek megfelelően betürendes, ill. szakkatalógusok létrehozásával igyekeznek lehetővé tenni az állományukban történő tájékozódást.

A magyar nyelvű és a hazai nyomtatványok kikeresésére ezek után általában két lehetőség kínálkozik: vagy átnézni valamennyi számításhoz véhető állományrész nyilvántartását, vagy csak szurópróbaszerűen végezni a keresés munkáját. Nyilvánvaló, hogy az első megoldás az elméletileg tökéletes, de a ráfordítandó munkamennyiség szempontjából gyakran igen gazdaságtalan, a második és kétségtelenül hiányos megoldást nem egyszer éppen a józan takarékoság, ill. a kutatás korlátozott lehetőségei teszik szükségessé.

Általában mindaddig törekedni kell a teljes áttekintésre, amíg az nem jelenti a munkával való pazarlást. Ez a szempont természetesen gyűjteményenként minden esetben külön-külön mérlegelendő. Ehhez azonban bizonyos eligazító szempontokat azért lehet fűzni. Azokban a könyvtárakban, amelyek a gyűjtőkör szempontjából a történelmi Magyarországnak számító területen (lényegében a mai Magyarország, Szlovákia, Erdély, Vajdaság és Burgenland) keletkeztek és állományuknak legalább egynegyede 1801 előtti kiadvány, helyes, és a gazdaságosság szempontjából is indokolható a teljes áttekintésre való törekvés. Amennyiben a gyűjtemény nyilvántartás szempontjából több részre oszlik, úgy a teljes feltárás igénye állományrészenként mérlegelendő.

Érvényes ez az igényesség fontosabb esetekben a még részben vagy egészben katalogizálatlan könyvgyűjtemények esetében is. Ilyenkor az a módszer látszik legalkalmasabbnak, amivel néhány kisebb vajdasági könyvtárban már éltem is, hogy a külleme alapján kor szempontjából számításba jöhető kötetek közül kézbevétele alapján kell kikeresni a gyűjtőkörbe tartozó darabokat. Ezek adatait jegyzékelve jelzetül egy előre beszámozott kartonlovas szolgál, amelyet azután a kötetbe helyezünk. Nyomatékosan fel kell kérni ezek után a gyűjtemény gondozóját, hogy e számot a részletes feldolgozásig és jelzetelésig őrizze meg. (A kötetek lehetőleg addig is maradjanak együtt!) A katalogizálást követően a fentiek szerint megadott szám és az új jelzet közötti konkordancia elkészítésére kell törekedni.

Ha a részletesen átnézendő állományról párhuzamosan több, különböző nyilvántartás is rendelkezésre áll, úgy elsősorban azt kell választani, amelyben az adatok a gyűjtés szempontjából a legjobb forrásul szolgálnak. (A megjelenési helyet fel nem tüntető leltárral szemben például nyilván előnybe kell részesíteni az ezt tartalmazó katalógust.) Azonos értékű nyilvántartások esetében a kötetes alaku gyorsabban és könnyebben kezelhető áttekintést nyújt, mint a cédulakatalógus.

A teljes áttekintésre törekvés gazdaságosan különösen az olyan gyűjteményeknél valósítható meg, ahol vagy az állomány tagolása, vagy speciális feltárása ezt könnyen lehetővé teszi. Így pl. a karlócai Vajdasági Levéltárban minden nyomtatványt külön kezelnek, ráadásul időrendben. A verseci Városi Könyvtárban az 1801 előtt készült nyomtatványokról külön katalógust szerkesztettek stb.

A magyar vonatkozású, de mindenek előtt a hazai régi nyomtatványok száma és aránya - eltekintve egy-egy speciális gyűjteménytől - általában a hazánkhoz közelebb eső területen magasabb, mint attól távolabb. Jól érzékelhető ez még olyan viszonylag távoli ország esetében is, mint amilyen a Német Szövetségi Köztársaság. Itt ugyanis a szempontunkból legfontosabbnak tekinthető gyűjtemények a déli (München és Stuttgart) és keleti (Göttingen és Wolfenbüttel) részeken találhatók. De a közvetlen szomszédságban is Morvaországban nagyobb eséllyel lehet kutatni, mint - eltekintve a nagy prágai gyűjteményektől - Csehországban, vagy Horvátországban inkább, mint Szerbiában a Szávától délre.

Ahol a teljességre törekvő kutatás nem gazdaságos, vagy más okból nem lehetséges, ott sajnos be kell érni szurópróbákkal. Ennek szempontjai igen sokrétűek lehetnek. A nyelvi hungarikumok kikeresésére néha lehetőséget nyújt némely szakrend (gondolni kell itt a "Polyglotta" szakra is!),

ill. katalogizálási szabályzat (pl. a bibliát és annak részeit sok helyen nyelvenként csoportosítják). Legnehezebb a szurópróba szempontjait a hazai kiadványok kikereséséhez megadni. Ha a szerzői katalógusban sorra kívánnánk venni az összes számitásba jöhető művet, ill. rendszót, ugy ezek száma - egyedül a már korszerűen feltárt 1601 előtti korszakból - négyjegyű számot eredményezne, míg a 17.-18. századdal együtt már öt-számjegyű lenne. Ilyen lista behasonlítás munkája gyakorlatilag szinte azonos lenne a teljes átnézéssel, ugyanakkor azzal a hátránnyal járna, hogy a korábról még nem ismert szerzők és művek, amelyek pedig éppen a legfontosabbak lennének, figyelmen kívül maradnának. Súlyosbitja a helyzetet az a körülmény is, hogy a magyar nyelvet alig-alig ismerve a könyvtári feldolgozás során egyes kiadványok a legvalószínűtlenebb nevek, szavak, ill. szótagok (!) alá kerülnek. (Igy pl. Késmárkon Gyöngyösi István "Poraiból megelevenedett phoenix, avagy Kemény János emlékezete" c. műve "Komensky, Jan Amos: Fönix" alatt, Huszár Gál "A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicheretec" c. énekeskönyve pedig Stuttgartban a "Cheretec" címszó alatt található a katalógusban!)

Ennek ellenére helyes lenne elkészíteni a legjelentősebb és legtermékenyebb szerzők, ill. címszavak válogatott, néhány tucatra menő jegyzékét, amely a hazai nyomtatványok utáni, szurópróbaszerű vizsgálódáshoz értékes segédletül szolgálhat. Ugyanezekben az esetekben alkalmazható a magyar nyelvre jellemző, összetett betűkkel (pl. "SZ", "CS") kezdődő szavak átnézése. Amennyiben a szurópróbák a vártnál kedvezőbb arányban vezettek régi hazai nyomtatványok megtalálására, úgy akár menetközben is a teljes átnézés módszerére történő átállás ajánlható.

Több mint másfél évtizeden át (1958-1973) az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia közös vállalkozásában készülő "Régi Magyarországi Nyomtatványok" (RMNy) elnevezésű kiadványhoz az adatgyűjtés az 1712 előtti korszak dokumentumaira szorítkozott. Az említett két intézmény által Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában biztosított kutatások, továbbá néhány magán jellegű ut más országokban vezetett eredményre.

Ennek során Csehszlovákiában és Jugoszláviában - néhány kivételtől eltekintve - a legfontosabb gyűjtemények 1711-ig terjedő anyagát sikerült átvizsgálni. Romániában - hasonló fenntartásokkal - a rendkívül szűkre szabott idő csak az 1601 előtt megjelent kiadványok példányainak regisztrálására nyújtott lehetőséget. Ausztriában az eddigi magán jellegű kutatások csupán néhány gyűjtemény átnézésére adtak módot, azokban is különböző mélységig (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek 1601-ig - Grác, ferencesek 1701-ig - Németujvár, ferencesek 1801-ig). Ugyancsak egy-két könyvtárra szorítkozott a feltárás a NDK-ban, Lengyelországban és Olaszországban végzett részben hivatalos, részben magán jellegű utak alkalmával. Az 1712 előtti hazai kiadványok esetében - Erdélytől eltekintve - a legeslegsükségesebb információk tehát már rendelkezésre állnak.

A RMNy záróévét azonban - az elterjedt és elfogadott nemzetközi gyakorlatnak megfelelően - az erre illetékes akadémiai bizottság 1800-ban állapította meg. Igy az 1712-1800 közötti korszak meglehetősen hiányos anyaggyűjtésének jelentős kiegészítése céljából - az összes hazai közgyűjtemény állományának átvizsgálásával párhuzamosan - szükségessé vált az országhatáron túl őrzött nyomtatványanyag feltárása is.

E feladat felméréséhez a korábbi utak tapasztalatait igen jól fel lehetett használni a további kutatás célszerű megszervezéséhez. Jelentősek az eddig elkészült kimutatások, amelyek a régi hazai kiadványok előfordulásának gyakoriságára, valamint a gyűjtemények feltárására vonatkoznak. Ezek szerint - amint erről már előbb is szó volt - a történelmi Magyarország területén levő valamennyi gyűjtemény nyilvántartásának (katalógus vagy leltár) átnézése indokolt és szükséges, amely jelentősebb (több száz kötetnyi), régi (1801 előtt megjelent) könyvanyaggal rendelkezik.

A történelmi országhatárokkal párhuzamosan egy-két száz km. szélességben helyezkedik el az a következő kategóriába tartozó terület, ahová a hazai nyomtatványok még megjelenésük idején, ill. azt közvetlen követően viszonylag nagyobb számban eljutottak. Így az e területen lévő gyűjteményekben a hungarika dokumentumok előfordulása, ha nem is a magyarországiaknál tapasztalható intenzitással, de még mindig jelentős. Jól érzékelhető a hazai kiadványoknak az országhatárokon túli elterjedésében a lefékeződés Jugoszláviában a szekularizációktól nem érintett, viszonylag azonos összetételű és méretű, ferences könyvtárak állományában. Mig Csáktornyan több száz 1801 előtti magyarországi nyomtatványt őriznek, és a Drávától közvetlenül délre, már Horvátországban fekvő Varasdon is ezek száma meghaladja a kétszázat, a szlovén-horvát határ közelében levő Novo Mestoban már csak 97, míg a még távolabbi Ljubljánában csupán néhány tucat található.

Harmadik zónának nevezhető az előző kettő után a hazánktól még távolabb fekvő országrészek és államok. Az ezekben levő közkönyvtárakban a régi magyarországi nyomtatványok aránya - eltekintve néhány speciális gyűjteménytől - igen alacsony. A gyakorlat viszont azt mutatta, hogy ha számszerűen nem is sok, de nem ritkán rendkívüli értékek éppen ezeken a helyeken maradtak meg. Jó példa erre az a körülmény, hogy a 16. századi és irodalomtörténeti szempontból igen jelentős, protestáns, magyar nyelvű énekeskönyvek ma ismert példányai közül teljesen ép csakis külföldi gyűjteményekben (Wolfenbüttel, Stuttgart, Wroclaw és Olomouc) maradt fenn, míg a magyarországiakban kizárólag többé-kevésbé hiányos. (A 16. század hatvanas éveiben napvilágot látott és eddig ismert négy kiadás összes példánya csak az említett, külföldi városokban található.) A korán külföldre került magyar nyelvű nyomtatványokat ugyanis az új környezetüknek magyarul nem tudása megkímélte a használattól, valamint az azzal szinte óhatatlanul velejáró csonkulástól, ill. megsemmisüléstől.

A feladat tehát a külföldön összegyűlt, ill. összegyűjtött és bennünket érdeklő dokumentumokra vonatkozó adatok megszerzése. Ez elsősorban a gyűjtemények publikálatlan (olvasói vagy szolgálati) katalógusainak áttekintése, de fel kell deríteni más bibliográfiai forrást is (nyomtatott katalógus, helytörténeti bibliográfia stb.).

1973-tól az 1712-1800 között megjelent, régi, magyarországi nyomtatványoknak a külföldi gyűjteményekben történő felderítésére is megtörténtek az első lépések. Ennek során a turócszentmártoni Matica Slovenska központjában végzett tájékozódó felmérés megerősítette azt a korábbi feltetelezést, hogy innen sok-sok ezer példányt lehet majd regisztrálni. Jugoszláviában a viszonylag kevesebb anyagot őrző vajdasági gyűjtemények többségének feltárása mellett a belgrádi könyvtárak átnézésére is sor került. Jelentős előrehaladás történt az Észak-Horvátországban és Szlovéniában őrzött könyvanyag áttekintésében is.

Az elvégzendő feladat méreteiből és az erre rendelkezésre álló lehetőségekből adódik, hogy e munkálatok - a Kulturális Minisztérium és az Országos Széchényi Könyvtár leghatékonyabb támogatása mellett is - még hosszú évekig tartanak majd. Az eddigi tapasztalatok alapján azonban jogos a remény, hogy ezek elvégzése során nagyszámu és igen jelentős, részben eddig ismeretlen, régi hazai nyomtatvány kerül majd feltárássra.

Kurrens külföldi periodikumok a hazai néprajzkutatásban és a tudományági szakkönyvtárakban

SZ. NAGY Lajos

A társadalomtudományi tájékoztatás részeként az elkövetkező időszakban a néprajztudomány területén is sor kerül az információszolgáltatások megtervezésére, megindítására. Szükség van tehát arra, hogy tisztán lássuk, ismerjük e tudományág dokumentumbázisának mennyiségét, minőségét, eloszlását és felhasználását, ill. a terület jelenlegi információellátását és az információt igénylők körét, szükségleteit. Az itt következő vizsgálódás ehhez szeretne adalékokat szolgáltatni azzal, hogy egyetlen dokumentum fajta (kurrens külföldi periodikumok) szempontjából tekinti át a tudományterület igényeinek, ellátottságának, dokumentumhasználati szokásainak néhány jellemző vonását - természetesen a teljesség igénye nélkül.

DOKUMENTUMHASZNÁLÓK, INFORMÁCIÓIGÉNYLŐK A NÉPRAJZKUTATÁSBAN

A "Magyarországi kutatóhelyek jegyzéke" c. kiadvány (1) alapján azt állapíthatjuk meg, hogy hazánkban mintegy 58 intézményben folyik néprajzi jellegű tudományos kutatómunka. A jegyzékből kikövetkeztethetően fő profilként viszont már csak 12-13 intézmény jelöli meg a néprajzkutatást; ezek közül 4 van Budapesten. Vidéken a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem és a szegedi József Attila Tudományegyetem (KLTE, JATE) néprajzi tanszékei a tudományos kutatás tényleges központjai, s néhány város muzeumban folyik rendszeres kutatómunka (Eger, Miskolc, Szarvas, Karcag, Sárospatak, Mohács, Zalaegerszeg).

A helytörténeti kutatások országos föllendülése, az alkalmi pályázatok és a Néprajzi Múzeum által is támogatott "amatőr" gyűjtőmunka a néprajzi jellegű vizsgálódásoknak a fönt említetténél sokkal szélesebb kiterjedését eredményezi, s nyugodtan mondhatjuk, hogy ebben a megközelítésben kutatóhelynek fogható föl minden vidéki múzeum, sőt nem egy iskola, művelődési ház is. Azzal a megszorítással persze, hogy az ott végzett munka tudományos értéke hullámzó, sok esetben csak anyaggyűjtésre korlátozódik. A néprajzi dokumentumokra viszont ezeknek az alkalmi